

ŚMIERĆ ZA BOCHENEK CHLEBA...

Scenariusze lekcji
i materiały edukacyjne

Holokaust – zagłada Żydów w czasie II wojny światowej

Andrzej Dusiewicz

*...powinno się sławić bohaterskie czyny i ludzi,
którzy ich dokonują. Tworzą oni istotne więzi
między nami, budują Naszą Ludzką Wspólnotę.*

P. Zimbardo, Efekt Lucyfera

Szanowni Państwo

Od 2019 r. Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego, w ramach programu „Zawołani po Imieniu” dąży do upamiętnienia Polaków, którzy w czasie okupacji niemieckiej oddali życie ratując Żydów. Dzięki staraniom Instytutu oraz władz samorządowych w wielu miejscowościach w Polsce stanęły symboliczne kamienie pamięci, uwieczniające te postaci oraz osoby, dla ratowania których oddały one swoje życie. W czasie uroczystości odsłonięcia pomników obecni na nich nauczyciele i samorządowcy wielokrotnie poruszali kwestię przygotowania odpowiednich materiałów edukacyjnych, które pomogłyby przybliżyć uczniom tragiczny czas Holocaustu oraz sylwetki tych, którzy w tym okresie z narażeniem życia nieśli pomoc potrzebującym. Ten pakiet jest odpowiedzią na to zapotrzebowanie.

Zagadnienie Holocaustu oraz postaw Polaków wobec tragedii Żydów są obecne w podręcznikach szkolnych oraz w licznych materiałach przygotowanych m.in. przez Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum Polin czy Żydowski Instytut Historyczny. Niniejszy materiał różni się jednak tym, że w całości jest poświęcony wyłącznie osobom, które poniosły śmierć za ratowanie zagrożonych żydowskich współobywateli. Wybór, jakiego dokonali, i cena, którą zapłacili, zasługują na szacunek, pamięć oraz przywołanie ich postaci w podręcznikach i materiałach edukacyjnych. Proponowane scenariusze nie tylko przyczynią się do poznania losu tych postaci, ale również umożliwią rozmowy wychowawcze o wartościach, którymi się kierowały: miłosierdziu, odwadze, współczuciu, o przeciwstawianiu się złu i solidarności z tymi, którzy tego zła doświadczają.

Umieszczone w pakiecie scenariusze przygotowane przez ekspertów z Instytutu Pileckiego i Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych można realizować nie tylko na lekcjach historii, ale również na lekcjach wychowawczych, na lekcjach języka polskiego i etyki. W każdym z nich znajdują Państwo odwołania do aktualnej podstawy programowej.

Przeznaczone są przeważnie na jedną jednostkę lekcyjną, ale to nauczyciel najlepiej wie, ile czasu potrzebuje na realizację zaproponowanych celów lekcji.

W pierwszej kolejności prezentujemy zestaw pięciu scenariuszy:

- Holokaust – zagłada Żydów w czasie II wojny światowej
- *Za bochenek chleba...* Sadowne, 13 stycznia 1943 r.
- Zawołani po Imieniu
- *...mieliśmy odrobinę koniecznej odwagi ...* – ludzie i wartości w trudnych czasach
- *Po bezkresach historii krąży widmo nieokreśloności...* – poetycka „rozprawa” Zbigniewa Herberta z historią w wierszu *Pan Cogito o potrzebie ścisłości*

Zachęcamy Państwa do dzielenia się z nami swoimi uwagami, wnioskami i obserwacjami z przeprowadzonych lekcji, a wreszcie do tworzenia własnych scenariuszy. Czekamy na wszystkie informacje pod adresem mailowym zawolani@instytutpileckiego.pl. Zachęcamy także do odwiedzania strony internetowej <https://instytutpileckiego.pl/pl/zawolani-po-imieniu>, na której można znaleźć sylwetki upamiętnionych, informacje o kolejnych uroczystościach odsłonięcia kamieni, a także zwiedzić wirtualną wystawę „Zawołani po Imieniu”.

Autorzy i Redakcja

SCENARIUSZ LEKCJI DLA SZKOŁY PONADPODSTAWOWEJ

TEMAT: HOLOKAUST – ZAGŁADA ŻYDÓW W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Materiał przeznaczony jest do realizacji na lekcji historii

(2 godz. lekcyjne)

Historia

Treści nauczania (wymagania szczegółowe podstawy programowej – zakres podstawowy)

XLVIII. Polska pod okupacją niemiecką i sowiecką. Uczeń:

- 1) przedstawia prawnoustrojowe regulacje okupacyjnych władz dotyczące terytorium państwa polskiego i zamieszkującej tam ludności;
- 2) przedstawia realia życia codziennego w okupowanej Polsce;

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń:

- 1) przedstawia ideologiczne podstawy eksterminacji całych narodów oraz „istot niegodnych życia” (eutanazja) prowadzonej przez Niemcy hitlerowskie;
- 2) charakteryzuje etapy eksterminacji Żydów (dyskryminacja, stygmatyzacja, izolacja, zagłada);
- 4) opisuje postawy ludności żydowskiej wobec Holokaustu, z uwzględnieniem powstania w getcie warszawskim;
- 5) charakteryzuje postawy społeczeństwa polskiego i społeczności międzynarodowej wobec Holokaustu, z uwzględnieniem Sprawiedliwych, na przykładzie Ireny Sendlerowej, s. Matyldy Getter, Antoniny i Jana Żabińskich oraz rodziny Ulmów.

Treści nauczania (wymagania szczegółowe podstawy programowej – zakres rozszerzony)

XLIX. Niemiecka polityka eksterminacji. Uczeń spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

- 1) rozróżnia terminologię stosowaną w nauce na określenie niemieckiej polityki eksterminacyjnej w okresie II wojny światowej (m.in. Holokaust, Szoa, Porajmos);
- 2) wyjaśnia religijne, kulturowe i polityczne korzenie rasizmu i antysemityzmu oraz ich związek z hasłami naukowości, nowoczesności i postępu;
- 3) przedstawia rasistowską i antysemicką politykę Niemiec hitlerowskich przed II wojną światową;

Cele lekcji. Uczeń:

- rozumie pojęcia: Einsatzgruppen, obóz zagłady, getto, Holokaust, ostateczne rozwiązanie, izolacja, Żegota, ŻOB;
- zna postać Reinharda Heydricha, Ireny Sendlerowej, Ulmów;
- zna daty: styczeń 1942 r., kwiecień 1943 r.;
- opisuje etapy eksterminacji Żydów w okupowanej Europie;
- omawia politykę wyniszczenia stosowaną przez nazistów wobec Żydów;
- przedstawia postawy Żydów wobec polityki niemieckiej oraz postawy Polaków w obliczu zagłady Żydów.

Metody i formy pracy:

- miniwykład nauczyciela;
- analiza tekstów i materiałów źródłowych;
- praca z mapą;
- analiza danych statystycznych;
- dyskusja;
- praca w grupach.

Środki dydaktyczne:

- mapy „Zagłada europejskich Żydów w czasie II wojny światowej” (Mapa 1.) oraz „Ziemie polskie pod okupacją niemiecką” (Mapa 2.);
- antyżydowskie plakaty niemieckie z czasów II światowej (Materiał pomocniczy 1.);
- niemieckie rozporządzenia zakazujące udzielania pomocy ukrywającym się Żydom (Materiał pomocniczy 2.);
- fragmenty protokołu z konferencji w Wannsee (Materiał pomocniczy 3.);
- relacje osób ocalałych z Auschwitz i Treblinki (Materiał pomocniczy 4.);
- prezentacja przedstawiająca obozy zagłady na ziemiach polskich (Materiał pomocniczy 5.);
- relacja z powstania w getcie warszawskim (Materiał pomocniczy 6.);
- materiały źródłowe ukazujące postawy Polaków i władz Polskiego Państwa Podziemnego wobec zagłady Żydów (Materiał pomocniczy 7.);
- tabele ukazująca liczbę ofiar Holokaustu w Europie oraz straty procentowe ludności żydowskiej w wybranych krajach w wyniku Holokaustu (Materiał pomocniczy 8.).

Tok lekcji

1. Czynności organizacyjne / wstępne

2. Ogniwo wiążące

Wprowadź uczniów w temat zajęć. Poproś o przypomnienie najważniejszych założeń ideologii i programu partii nazistowskiej wobec Żydów oraz sposobach ich realizacji w Niemczech. Uczniowie powinni przypomnieć sobie znaczenie słów rasizm i antysemityzm.

3. Zajęcia właściwe

a) Przedstaw w formie miniwykładu politykę Niemców wobec Żydów po zajęciu Polski we wrześniu 1939 r. Powiedz o powstaniu gett oraz o systematycznie pogarszających się warunkach w nich panujących. Zwróć uwagę na kwestie panującego w nich przeludnienia i głodu. Zaprezentuj mapę z naniesionymi najważniejszymi gettami. Przedstaw uczniom przykładowe plakaty antyżydowskie (**Materiał pomocniczy 1.**) oraz obwieszczenia do Polaków w sprawie postawy wobec pomocy Żydom (**Materiał pomocniczy 2.**). Uczniowie wspólnie dokonują analizy tego materiału, zwracając uwagę, na cele, jakie chcieli osiągnąć okupanci, publikując takie plakaty i obwieszczenia.

Autor: Andrzej Dusiewicz

b) Przedstaw uczniom działania Niemców, które podjęli po 22 czerwca 1941 r. wobec Żydów zamieszkujących tereny Związku Sowieckiego. Wykorzystując mapę Holokaustu omów działania Einsatzgruppen i masowe egzekucje ludności żydowskiej, które przeprowadzono na zapleczu frontu.

c) Rozdaj uczniom tekst protokołu z konferencji w Wannsee (**Materiał pomocniczy 3.**). Wyjaśnij, w jakich okolicznościach do niej doszło oraz kto był jej organizatorem. Uczniowie analizują tekst dokumentu i na jego podstawie omawiają jej ustalenia. Poproś uczniów, aby zwrócili uwagę na język, jakiego użyto w protokole, i aby wyjaśnili powody jego zastosowania.

d) Wykorzystując mapę Holokaustu (**Mapa 1.**), przedstaw przebieg akcji Reinhardt. Wyjaśnij, dlaczego odbyła się ona na ziemiach polskich. Uczniowie powinni wymienić obozy zagłady w Chełmnie nad Nerem (Kulmhof), Treblince, Bełżcu i Sobiborze oraz dwa obozy, które pełniły jednocześnie funkcję obozu zagłady i obozu koncentracyjnego – Auschwitz-Birkenau i Majdanek. Przedstaw uczniom tabele ukazujące skalę Holokaustu w poszczególnych krajach (**Materiał pomocniczy 8.**) i poproś o jej analizę.

e) Przeczytaj uczniom fragmenty wspomnień polskiego więźnia z Auschwitz i Żyda ocalałego z Treblinki. (**Materiał źródłowy 4.**). Poproś, aby uczniowie na ich podstawie przedstawili różnicę między obozem koncentracyjnym a obozem zagłady. Możesz pokazać uczniom zdjęcia z tych obozów (**Materiał pomocniczy 5.**). Uczniowie powinni wskazać dane obozy zagłady i obozy koncentracyjne na mapie (**Mapa 2.**).

f) Omów w formie pogadanki postawy Żydów wobec polityki Niemców. Ukaż całe spektrum postaw: bierność, wyprawy z getta po żywność, kolaboracja z okupantem, podejmowanie pracy dającej szansę na przetrwanie, ucieczki i ukrywanie się poza gettem, walka zbrojna. Zapytaj uczniów, jakie były cele tych działań i które z nich można zaliczyć do próby przeciwstawienia się Niemcom. Na koniec wspomnij o wybuchu powstania w getcie warszawskim. Przedstaw uczniom tekst wypowiedzi Marka Edelmana (**Materiał pomocniczy 6.**) i poproś o jego interpretację.

g) Poproś uczniów o analizę tekstów źródłowych, ukazujących postawy Polaków wobec tragedii Żydów (**Materiał pomocniczy 7.**). Podziel klasę na grupy, tak aby każda dokonała analizy jednego tekstu. Każda grupa odpowiada na trzy pytania:

- O jakiej postawie opowiada przedstawione źródło?
- Jakimi motywami kierują się osoby, które przyjęły daną postawę?
- Jak można ocenić przyjętą postawę?

Podsumuj krótko wypowiedzi uczniów.

4. Podsumowanie lekcji przez nauczyciela

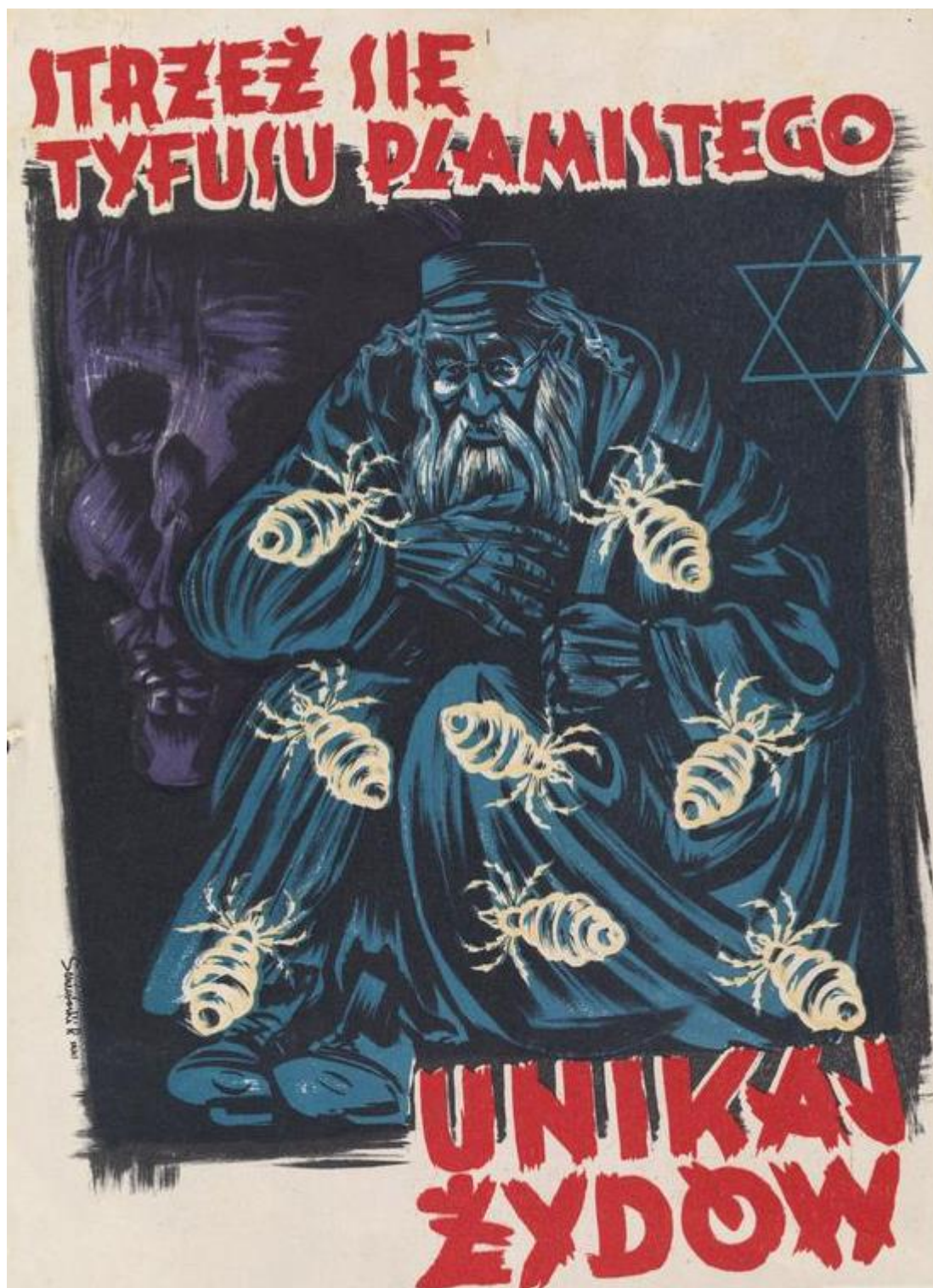
Wyjaśnij uczniom znaczenie pojęcia „Holokaust” i „Szoa” („Shoah”). Zapytaj ich, dlaczego upamiętnienie ofiar Zagłady w czasie II wojny światowej jest do dnia dzisiejszego tak ważne.

Propozycje pracy domowej

Poproś uczniów o poszukanie informacji, jak w ich miejscowości (ich regionie) kultywuje się pamięć o ofiarach Zagłady.

Poproś o przygotowanie krótkiej prezentacji na temat osób niosących pomoc Żydom. Uczniowie mogą wybrać m.in. postać Ireny Sendlerowej, s. Matyldy Getter, Antoniny i Jana Żabińskich, rodziny Ulmów lub innych osób, których biogramy można znaleźć na stronie internetowej programu „Zawołani po Imieniu” (<https://instytutpileckiego.pl/pl/zawolani-po-imieniu>).

Material pomocniczy 1.

Niemiecki plakat propagandowy w czasów II wojny światowej

„Strzeż się tyfusu plamistego. Unikaj Żydów”

Autor: Andrzej Dusiewicz

Archiwum WSiP

Niemiecki plakat propagandowy w czasów II wojny światowej

„Żyd to oszust – jedyny Twój wróg!”

Materiał pomocniczy 2.

Rozporządzenie Hansa Franka o karze śmierci na Żydów opuszczających getto oraz Polaków udzielających im pomocy

Na podstawie [...] Dekretu Führera z dnia 12 października 1939 r. [...] rozporządzam:

Artykuł 1.

[...]

1. Żydzi, którzy bez upoważnienia opuszczają wyznaczoną im dzielnicę, podlegają karze śmierci. Tej samej karze podlegają osoby, które takim Żydom świadomie dają kryjówkę.
2. Podżegacze i pomocnicy podlegają tej samej karze jak sprawca, czyn usiłowany będzie jak czyn dokonany. W lżejszych wypadkach można orzec ciężkie więzienie lub więzienie.
3. Zawyrokowanie następuje przez Sądy Specjalne.

Artykuł 2.

Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Warszawa, dnia 15 października 1941.

Generalny Gubernator
FRANK

Archiwum Instytutu Pileckiego

Fragmety memoriału niemieckich urzędników z 25 listopada 1939 r. dotyczące traktowania Żydów na okupowanych terenach polskich.

[...] Niezależnie od postawionego na wstępie pytania, czy Żydzi mają być traktowani inaczej niż Polacy, a mianowicie, czy mają dla nich zostać wprowadzone pewne ulgi, będzie to musiało być zadaniem niemieckiej administracji, ażeby Polaków i Żydów przeciwko sobie wygrać. [...]

Żydowska mowa może być dopuszczona w życiu potocznym, niedopuszczalne jest jednak pismo hebrajskie w życiu publicznym. Ażeby Żydom utrudnić możliwość maskowania się, są oni zobowiązani – w wypadku gdy nie posiadają typowego żydowskiego imienia – używać imion: Izrael i Sara. Nazwiska rodowe, które są typowo niemieckie, albo też uchodzą za czysto niemieckie, powinny być zastąpione przez typowo żydowskie nazwiska. Żydzi nie mogą mieć, także na pozostałym obszarze (w G.G.), żadnych posiadłości rolnych i leśnych. Dotychczasowa własność ma być wywłaszczona. [...]

Zdrowotny los Żydów może nam być obojętny. Także i do Żydów odnosi się zasada, że ich rozmnażanie się musi być ograniczone wszelkimi możliwymi środkami. [...] Niemiecka administracja musi dążyć do utrzymania rozdziału między Polakami a Żydami w całej rozciągłości. Masowy chrzest Żydów, jak również małżeństwa między Polakami a Żydami nie leżą – przynajmniej obecnie – w naszym interesie. [...]

„Biuletyn GKBZHwP”, t. IV, s. 170–171.

BEKANTMACHUNG

Betrifft:

Beherbergung von geflüchteten Juden.

Es besteht Anlass zu folgendem Hinweis: Gemäss der 3. Verordnung über Aufenthaltsbeschränkungen im Generalgouvernement vom 15. 10. 1941 (VO. Bl. GG. S. 595) unterliegen Juden, die den jüdischen Wohnbezirk unbefugt verlassen, der Todesstrafe.

Gemäss der gleichen Vorschrift unterliegen Personen, die solchen Juden wissentlich Unterschlupf gewähren, Beköstigung verabfolgen oder Nahrungsmittel verkaufen, ebenfalls der Todesstrafe.

Die nichtjüdische Bevölkerung wird daher dringend gewarnt

- 1.) Juden Unterschlupf zu gewähren,
- 2.) Juden Beköstigung zu verabfolgen,
- 3.) Juden Nahrungsmittel zu verkaufen.

Tschernochau, den 24. 9. 42.

Der Stadthauptmann
Dr. Franke

OGŁOSZENIE

Dotyczy:

przetrzymywania ukrywających się żydów.

Zachodzi potrzeba przypomnienia, że stosownie do § 3 Rozporządzenia o ograniczeniach pobytu w Gen. Gub. z dnia 15. X. 1941 roku (Dz. Rozp. dla GG. str. 595) żydzi, opuszczający dzielnicę żydowską bez zezwolenia, podlegają karze śmierci.

Według tego rozporządzenia, osobom, które takim żydom świadomie udzielają przytułku, dostarczają im jedzenia lub sprzedają artykuły żywnościowe, grozi również kara śmierci.

Niniejszym ostrzega się stanowczo ludność nieżydowską przed:

- 1) udzielaniem żydom przytułku,
- 2) dostarczaniem im jedzenia,
- 3) sprzedawaniem im artykułów żywnościowych.

Częstochowa, dnia 24. 9. 42.

Obwieszczenie okupacyjnych władz Częstochowy z 24 września 1942 r.

Obwieszczenie.

Celem całkowitego przeprowadzenia zarządzonego przez Dowódcę SS i Policji w Dystrykcie Krakau wysiedlenia żydów podaję raz jeszcze do wiadomości:

- 1) Każdy Polak lub Ukrainiec, który przyjmie do siebie żyda względnie zapewni mu schronienie, nakarmi go oraz ukryje **zostanie rozstrzelany.**
- 2) Każdy Polak lub Ukrainiec, który żydowi, przebywającemu poza dzielnicą żydowską, udzieli w jakikolwiek sposób pomocy **zostanie rozstrzelany.**
- 3) Każdy Polak lub Ukrainiec, który próbuje tylko podjąć się czynu, podanego pod 1) i 2) **zostanie rozstrzelany.**
- 4) Przeciw każdemu Polakowi lub Ukraincowi, który posiada wiadomość, że jakiś żyd bez zezwolenia przebywa poza dzielnicą żydowską a nie złoży meldunku Policji, zostaną podjęte dochodzenia policyjne.
- 5) Zwracam jeszcze raz uwagę na zakaz nabywania żydowskiej własności za zapłatą lub bezpłatnie, względnie branie w przechowanie.

Przeciwdziałania przeciw temu zarządzeniu będą jak najsurowiej karane.

Niemieckie rozporządzenie o karze śmierci dla osób udzielających pomocy Żydom, Przemysł 1942 r.

Bekanntmachung

Belr.: Todesstrafe für unbefugtes Verlassen der jüdischen Wohnbezirke.

In der letzten Zeit ist durch Juden, die die ihnen zugewiesenen Wohnbezirke verlassen haben, in zahlreichen Fällen nachweislich das Fleckfieber verbreitet worden. Um die hierdurch der Bevölkerung drohende Gefahr abzuwenden, hat der Herr Generalgouverneur verordnet, dass in Zukunft ein Jude, der den ihm zugewiesenen Wohnbezirk unbefugt verlässt, mit dem Tode bestraft wird.

Die gleiche Strafe trifft diejenigen, die diesen Juden wesentlich Unterschlupf gewähren oder in anderer Weise (z. B. durch Gewährung von Nachtlagern, Verpflegung, Mitnahme auf Fahrzeugen aller Art usw.) den Juden behilflich sind.

Die Aburteilung erfolgt durch das Sondergericht Warschau.

Ich weise die gesamte Bevölkerung des Distrikts Warschau auf diese neue gesetzliche Regelung ausdrücklich hin, da nunmehr mit unerbittlicher Strenge vorgegangen wird.

Warschau, am 10. November 1941.

gez. **Dr. FISCHER**
Gouverneur

Obwieszczenie

Dofcyczy: kary śmierci za nieuprawnione opuszczenie żydowskich dzielnic mieszkaniowych.

W ostatnim czasie rozprzestrzenili żydzi, którzy opuścili wyznaczone im dzielnice mieszkaniowe, w licznych udowodnionych wypadkach tyfus plamisty. Aby zapobiec grożącemu w ten sposób niebezpieczeństwu dla ludności, rozporządził Generalny Gubernator, że żyd, który w przyszłości opuści nieuprawniony wyznaczoną mu dzielnicę mieszkaniową, będzie karany śmiercią.

Tej samej karze podlega ten, kto takim żydom udziela świadomie schronienia lub im w inny sposób pomaga (np. przez udostępnienie noclegu, utrzymania, przez zabranie na pojazdy wszelkiego rodzaju itp.).

Osądzenie nastąpi przez Sąd Specjalny w Warszawie.

Zwracam całej ludności Okręgu Warszawskiego wyraźnie uwagę na to nowe postanowienie ustawowe, ponieważ odtąd będzie stosowana bezlitosna surowość.

Warszawa, dnia 10 listopada 1941.

(-) **Dr. FISCHER**
Gubernator

Obwieszczenie gubernatora dystryktu warszawskiego Ludwika Fischera w sprawie przebywania Żydów poza murami dzielnic żydowskich i karanja osób, które udzielają im w tym pomocy.

Bekanntmachung

Betr.: **Ehemaligen jüdischen Wohnbezirk in Warschau.**

1. Gemäss § 3 der Polizeiverordnung über die Bildung von Judenwohnbezirken in den Distrikten Warschau und Lublin vom 28. 10. 1942 (YBIGG. S. 665) wird mit dem Tode bestraft, wer einem Juden wissentlich Unterschlupf gewährt, das heisst, wer insbesondere den Juden ausserhalb des Judenwohnbezirkes unterbringt, beköstigt oder verbirgt.
2. Gegen denjenigen, welcher davon Kenntnis erhält, dass ein Jude sich unbefugt ausserhalb des Judenwohnbezirkes aufhält und der Polizei nicht Meldung erstattet, werden sicherheitspolizeiliche Massnahmen (z. B. Einweisung in ein Konzentrationslager) ergriffen.
3. Alle vor dem 23. 4. 43 ausgestellten Ausweise zum Betreten des ehemaligen jüdischen Wohnbezirks haben ihre Gültigkeit verloren.
4. Das Betreten des ehemaligen jüdischen Wohnbezirks ist strengstens verboten. Jeder, der ohne einen neuen gültigen Ausweis im ehem. jüdischen Wohnbezirk angetroffen wird, wird erschossen.

Warschau, den 23. April 1943.

Der ~~SS~~- und Polizeiführer im Distrikt Warschau
gez. Stroop
~~SS~~-Brigadeführer u. Generalmajor d. Polizei

Obwieszczenie

Dot.: **byłej dzielnicy żydowskiej w Warszawie.**

1. Na podstawie § 3 policyjnego rozporządzenia o stworzeniu żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej w okręgu warszawskim i lubelskim z 28. 10. 1942 (Dz. rozp. 66 str. 665) ulega karze śmierci ten, kto świadomie udziela żydowi schronienia, tzn. kto w szczególności umieszcza żyda poza obrębem żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, żywi go lub ukrywa.
2. Woobec tego, kto uzyska wiadomość o tym, że jakiś żyd bezprawnie przebywa poza obrębem żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, a nie zgłosi tego policji, zastosowane będą policyjne środki bezpieczeństwa (np. umieszczenie w obozie koncentracyjnym).
3. Wszystkie przepustki, uprawniające do wstępu do byłej żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej, wystawione przed 23. 4. 1943 utraciły swą ważność.
4. Wstęp do b. żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej jest najsurowiej zakazany. Każdy, kto bez nowej ważnej przepustki będzie napotykan w b. żydowskiej dzielnicy, będzie zastrzelony.

Warszawa, dnia 23 kwietnia 1943.

Dowódca SS i Policji w Okręgu
Warszawskim
(-) **Stroop**
Dowódca brygady SS i General Brygady

Obwieszczenie dowódcy SS i policji dystryktu warszawskiego brigadeführera SS Jurgena Stroopa z 23 kwietnia 1943 r. o karze śmierci dla osób udzielających pomocy Żydom przebywającym poza terenem dzielnicy żydowskiej w Warszawie.

Material pomocniczy 3.

Fragmety protokołu konferencji w Wannsee z 20 stycznia 1942 r.

Szef Policji Bezpieczeństwa i SD Obergruppenführer SS Heydrich oznajmił na wstępie, że marszałek Rzeszy udzielił mu pełnomocnictw odnośnie do poczynienia przygotowań do ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej w Europie i zaznaczył, że zwołano tę konferencję w celu wyjaśnienia podstawowych problemów. [...]

W przebiegu realizacji ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej należy użyć Żydów do pracy na Wschodzie pod odpowiednim kierownictwem i w odpowiedni sposób. Ujęci w duże kolumny robocze z uwzględnieniem separacji obu płci, zdolni do pracy Żydzi zostaną skierowani na te terytoria w celu budowy dróg; przez naturalną eliminację odpadnie przy tym oczywiście duża ich część. Pozostałych należy poddać odpowiedniemu traktowaniu, gdyż będzie to bezsprzecznie najbardziej odporna część, wyselekcjonowana na naturalnej drodze; w razie uwolnienia należałoby ją uważać za zalążek nowej żydowskiej odbudowy (czego nas uczy historia). [...]

Ewakuowani Żydzi będą stopniowo umieszczani w tzw. gettach przejściowych, skąd w dalszym ciągu przetransportuje się ich na Wschód. [...] [stwierdzono], że Generalna Gubernia byłaby zadowolona, gdyby od niej rozpoczęto rozwiązywanie tego problemu, gdyż tutaj problem transportu nie jest skomplikowany i względnie zatrudnienie nie hamowałoby przebiegu tej akcji. Należałoby usunąć Żydów z terytorium Generalnej Guberni jak najszybciej, bo właśnie tutaj Żyd stanowi duże niebezpieczeństwo jako nosiciel epidemii i poza tym wywołuje stale zaburzenia w gospodarczej strukturze kraju z powodu ciągłego uprawiania pokątnego handlu. Zresztą wśród około 2,5 miliona Żydów wchodzących w rachubę, większość jest niezdolna do pracy.

<http://archive.is/45Uvs>; dostęp: 19.11.2018.

Materiał pomocniczy 4.

Relacja Józefa Paczyńskiego z przyjazdu do obozu koncentracyjnego w Auschwitz.

„Wysiadać!” – krzyczeli hitlerowcy i jak idzie kopali tych, co się nawinęli. Przeprowadzili nas do ogrodzenia, ustawili w szeregu, policzyli, sprawdzili. Esesmanom pomagali jacyś dziwni ludzie – jak się potem okazało, zawodowi przestępcy, których komendant obozu, Höß, przywiózł sobie z niemieckiego więzienia.

Zaczął do nas przemawiać oficer SS, Karl Fritzsch. Mówi: „Wy sobie nie zdajecie sprawy, gdzie jesteście. To nie jest sanatorium, a niemiecki obóz koncentracyjny”. [...]

Co jeszcze powiedział? Powiedział: „Tu się żyje najwyżej trzy miesiące, a jeśli są wśród was Żydzi lub księża, to będą żyć najwyżej sześć tygodni. Wyjście stąd jest jedno: przez komin krematorium”.

<http://www.gazetakrakowska.pl/artykul/3308494,byly-wiezien-auschwitz-caly-czasbylem-na-krawedzi-zycia-codziennie,id,t.html>; dostęp: 1.06.2019.

Relacja Arona Czechowicza z do obozu zagłady w Treblince w sierpniu 1942 roku.

W wagonie było przeszło 80 osób. Było duszno, pragnienie męczyło, wody nie dawali. O 6-ej rano zajechaliśmy do Treblinki. Każdy już miał przygotowany bagaż i trzymali dzieci za rączki. Zobaczyłem przy wysiadaniu za parkanem stopy butów, stopy ubrań. Jakies 3–4 metry ponad parkan. Powiadam do szwagra: „Oj szwagrze, niedobrze”. Krzyk, bicie. Drzwi nam otworzyli Żydzi z niebieskimi opaskami. Na żadne zastanowienie się nie było czasu, od razu nas rozdzielili Ukraińcy i SS-mani, wśród krzyków i bicia. Mężczyznom kazali stanąć z boku, kobiety i dzieci wpędzili na podwórko, gdzie były dwa baraki. Tak błyskawicznie się to działo, że nie zdążyłem się pożegnać. [...]

Potem zagnali nas na noc do baraku. Tam zmówiłem pierwszy kadisz po żonie, po dzieciach, po matce. O jedzeniu nie mogło być mowy. Położyłem się na pryczy. Wokoło bałagan, szum, płacze. Wielu tam utraciło rodziny.

[https://pamiectreblinki.pl/aron-czechowicz/, na podst. relacji 301/688 Archiwum ŻIH](https://pamiectreblinki.pl/aron-czechowicz/,na%20podst.%20relacji%20301/688%20Archiwum%20ŻIH) dostęp: 7.12.2021.

Material pomocniczy 5.

Fot. A. Dusiewicz

Pomnik przy zbiorowych mogiłach ok. 200 tys. Żydów zamordowanych w obozie zagłady w Kulmhof (Chelmino nad Nerem). Widok współczesny.

Fot. A. Dusiewicz

Bloki dla więźniów i druty kolczaste pod napięciem na terenie byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz. Widok współczesny.

Fot. A. Dusiewicz

Widok na bramę i tory kolejowe prowadzące na rampę w byłym niemieckim nazistowskim obozie koncentracyjnym i zagłady Auschwitz–Birkenau. To tutaj odbywały się selekcje Żydów i stąd byli oni kierowani do komór gazowych. W Auschwitz i Auschwitz-Birkenau zamordowano w sumie ponad 1,1 mln osób, w tym ok. 1 mln Żydów. Widok współczesny.

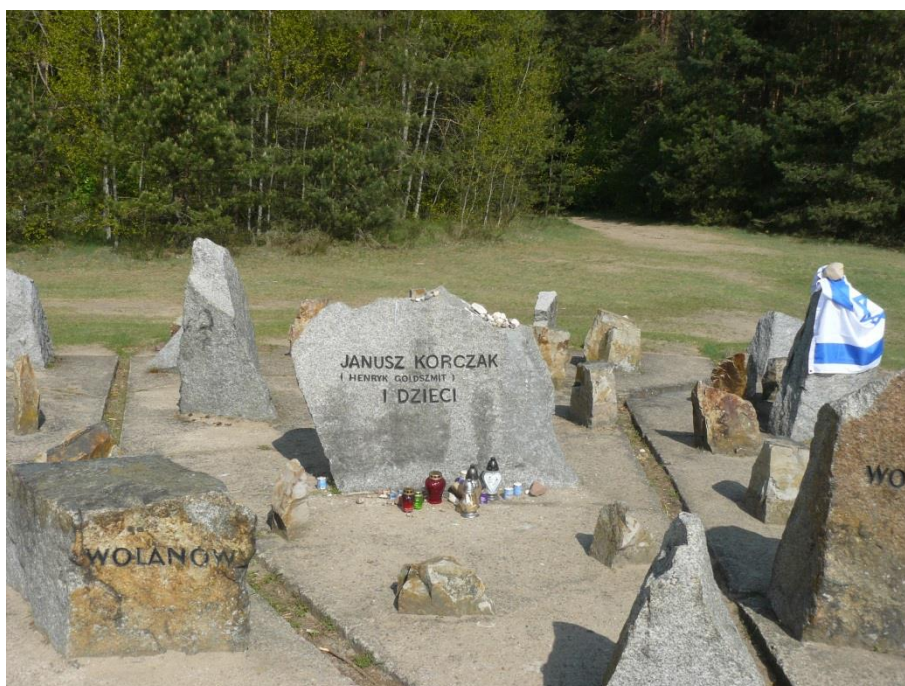
Fot. A. Dusiewicz

Krematorium na terenie dawnego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady na Majdanku (KL Lublin), gdzie zamordowano ok. 80 tys. więźniów, w tym 60 tys. Żydów. Widok współczesny.

Fot. A. Dusiewicz

Muzeum Miejsce Pamięci na terenie byłego obozu zagłady w Belżcu, gdzie zamordowano ok. 450 tys. Żydów. Widok współczesny.

Fot. A. Dusiewicz

Kamień upamiętniający Janusza Korczaka i jego podopiecznych z sierocińca w warszawskim getcie, zamordowanych w obozie zagłady w Treblince. To jeden z setek kamieni postawionych ku pamięci blisko 900 tys. Żydów zamordowanych w tym obozie. Widok współczesny.

Material pomocniczy 6.

**Wypowiedź Marka Edelmana, jednego z dowódców Żydowskiej Organizacji Bojowej,
który przeżył powstanie w getcie warszawskim.**

Czy to w ogóle można nazwać powstaniem? Chodziło przecież o to, żeby się nie dać zarżnąć,
kiedy po nas przyszli. Chodziło tylko o wybór sposobu umierania.

H. Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Kraków 1999, s. 13.

Materiał pomocniczy 7.

Fragment zapisu z 15 października 1942 r. z dziennika pedagoga, historyka i twórcy archiwum getta Emanuela Ringelbluma.

Polakom przypomniano o rozporządzeniu, że za ukrywanie Żydów grozi kara śmierci. Bardzo słaba działalność postępowych organizacji. Na razie [pomoc] tylko dla jednostek. Tylko bogaci ratują się po tamtej stronie. Brylantiarz [kupiec brylantami] musiał zapłacić szantażystom w jednym dniu 75 000 [zł], pewna dziewczyna – 60 000. Bandy szmalcowników grasują pod murami [getta]. Organizacje polskie zwalczają i likwidują szantaże [...]. [Polska] inteligencja drży i nie chce przyjmować żydowskich przyjaciół, wyjątek stanowią elementy ideowe.

E. Ringelblum, *Kronika getta warszawskiego wrzesień 1939 – styczeń 1943*, przeł. A. Rutkowski, wstęp i red. A. Eisenbach, oprac. T. Berenstein i inni, Warszawa 1983, s. 419.

Fragment odezwy do społeczeństwa polskiego z sierpnia 1943 r. konspiracyjnej Rady Pomocy Żydom (Żegoty) w sprawie uciekinierów z getta warszawskiego po upadku powstania żydowskiego

(pisownia oryginalna).

[...] apelujemy do wszystkich Polaków, by [...] nieśli swą pomoc i okazywali serce wobec ludzi, których przypadek wyrwał z rąk oprawców niemieckich i którzy ścigani – szukają wśród nas schronienia przed niechybną śmiercią.

Każdy Polak, który w jakikolwiek sposób współdziałał z morderczą akcją niemiecką, czy to szantażując lub denuncjonując Żydów, czy to wyzyskując ich tragiczne położenie, popełnia ciężką zbrodnię wobec praw Rzeczypospolitej i może być pewny, że już niedaleki czas, kiedy pociągnie go do odpowiedzialności sąd Odrodzonej Polski.

Na podst. ulotki konspiracyjnej z sierpnia 1943 r., archiwum A. Dusiewicza.

Fragment przesłuchania w 1988 r. 70-letniego Edwarda Edmunda Andrzejczyka.

W okresie okupacji hitlerowskiej zamieszkiwałem wraz z ojcem, macochą Stanisławą i rodzeństwem we wsi Czyżew-Sutki, w kolonii. Ojciec był rolnikiem, miał gospodarstwo liczące 12 mórg, czyli 8 ha.

Jesienią 1942 r. przyszli do nas Żydzi z Czyżewa. W tym czasie Niemcy przystąpili do likwidacji gett żydowskich i wywożenia Żydów do obozów zagłady. Znałem tylko trzech z tych Żydów. [...] Ojciec mój znał ich wszystkich jeszcze z okresu przedwojennego. Chyba z przyjaźni dał się przekonać, aby ich przechować wraz z rodzinami. My jako dzieci też wyraziliśmy zgodę na przechowywanie Żydów, chociaż mieliśmy w związku z tym bardzo wiele pracy, a żadnej korzyści, bo Żydzi nie mieli zupełnie pieniędzy. [...]

Przygotowaliśmy Żydom kryjówki pod podłogą w mieszkaniu. Wspomnianą kryjówkę wykonywaliśmy nocami. Pamiętam, jak wynosiłem piach wiadrami. Drugą kryjówkę urządziliśmy w piwnicy stojącej oddzielnie. Było tam też mniejsze pomieszczenie pod piwnicą. Tam byli ukryci wspomniani przeze mnie trzej mężczyźni. Pod podłogą w mieszkaniu ukryliśmy kobiety i dzieci. Na pierwszy rzut oka kryjówek nie można było wykryć. Maskowanie było bardzo dobre. [...]

Nadmieniam, że Żydzi byli przez nas przechowywani przez zimę, w marcu jednak żandarmi wpadli na ich trop. Wbrew zaleceniom i prośbom mojego ojca przechowywani przez nas Żydzi wychodzili z kryjówek nocami i udawali się do Czyżewa na teren byłego getta. Nie wiem, czego tam szukali. W każdym razie wiadome mi jest, że nawet widział ich stróż nocny, który o tym powiedział mojemu ojcu, a ojciec mnie. Nie wykluczam, że mogli ich widzieć także żandarmi.

20 marca 1943 r. w godzinach rannych żandarmi niemieccy pojawili się na terenie naszych zabudowań. Ja, kiedy tylko ich zobaczyłem, rzuciłem się do panicznej ucieczki przez okno. Wkrótce znalazłem się w pobliskim lesie i powróciłem już po wszystkim. Po powrocie tego samego dnia zobaczyłem zwłoki zamordowanego przez żandarmów ojca. Jeszcze wtedy nie były zakopane zwłoki Żydów. Leżały one na takiej łączce niedaleko domu. Odjeżdżając od nas, żandarmi polecili sołtysowi [...], aby wyznaczył ludzi do zakopania zwłok tych trzech zamordowanych przez nich Żydów.

Instytut Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego – Andrzejczyk Edward Edmund (zapisyterroru.pl);
dostęp: 25.09.2023.

Materiał pomocniczy 8.

Ofiary Holocaustu w wybranych krajach

(dane szacunkowe wg granic z 1937 r.).

Albania, Dania, Luksemburg, Norwegia	2800		Jugosławia	65 000
			Litwa	160 000
Austria	65 000		Łotwa	67 000
Belgia	25 000		Niemcy	165 000
Czechosłowacja	260 000		Polska	3 000 000
Estonia	1000		Rumunia	350 000
Francja	75 000		Węgry	270 000
Grecja	59 000		Włochy	7000
Holandia	102 000		Związek Sowiecki	1 000 000

D. Pohl, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*, Darmstadt 2003, s. 109.

Straty procentowe ludności żydowskiej w wybranych krajach w wyniku Holocaustu

Austria	36 %		Luksemburg	50 %	
Belgia	60 %		Litwa	94 %	
Bułgaria	14 %		Łotwa	77 %	
Czechosłowacja	Czechy	89 %	Niemcy	55 %	
	Słowacja	80 %	Polska	88 %	
Dania	1,3 %		Rumunia	33 %	
Estonia	35 %		Węgry	70 %	
Francja	26 %		Włochy	20 %	
Grecja	80 %		Związek Sowiecki	Białoruś	65 %
Holandia	76 %			Rosja	11 %
Jugosławia	80 %			Ukraina	60 %

Na podst.: R. Szuchta, P. Trojański, *Zrozumieć Holocaust. Książka pomocnicza do nauczania o zagładzie Żydów*, Warszawa 2012, s. 294.

